

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ NƏŞRİYYAT SİSTEMİ VƏ ONUN PROBLEMLƏRİ

Bayram Allahverdiyev

*Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi kafedrası
professoru, tarix üzrə elmlər doktoru*

Проблемы издательская система в Азербайджанской Республике

Резюме: В данной статье рассказывается, как с начиная с XIX века поставлена издательское дело, которая развивается по сей день и превращается в систему. Одновременно, освещаются проблемы издательской системы в Азербайджане.

The publishing system of Azerbaijan Republic and its problems

Abstract: The creation, development and transformation of the system the publishing houses since XIX century to the present time are reflected in the article "The publishing system of Azerbaijan Republic and its problems". At the same time the problems of publish ing system of Azerbaijan Republic highlighting in the article.

Açar sözlər: mətbəə, nəşriyyat, kitab, sistem, inkişaf.

Ключевые слова: типография, издательство, книга, система, развитие.

Keywords: printing, publishing house, books, systems, development.

Nəşriyyatların fəaliyyəti nəşriyyat işinin kompleks məsələlərini özündə cəmləşdirir. Nəşriyyatların əsas fəaliyyəti müxtəlif növlü çap əsərlərini: kitab, qəzet, jurnal, not, təqvim, təsviri sənət nəşr etməkdən ibarətdir.

Nəşriyyat işi milli mədəniyyətin ən vacib sahəsidir. Nəşriyyatlar tarixən insanlara, daha geniş mənada cəmiyyətə xidmət edir.

Azərbaycanda dövlət və özəl nəşriyyatlar yaranmış və sistemə çevrilmişdir. Dövlət və özəl nəşriyyatlarla bərabər müxtəlif elmi idarələr, müəssisələr, universitetlər və sair də çap məhsulunun buraxılmasında və inkişafında fəal iştirak edirlər.

Bütövlükdə nəşriyyat sisteminin əsas vəzifəsi cəmiyyətin müxtəlif növlü, tipli və nəşr tipli çap nəşrlərinə daim artan tələbatını ödəməkdən ibarətdir.

Nəşriyyatların müəyyən hissəsi dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir və tənzimlənir.

Nəşriyyatların çox böyük hissəsi özünü maliyyələşdirməklə fəaliyyət göstərir.

Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən nəşriyyat sisteminin fəaliyyəti insanlara, müəyyən mənada oxuculara, daha geniş mənada cəmiyyəti yüksək ideyanı, dərin elmi səviyyəsi, zəngin məzmunu olan, milli və bəşəri dəyərlərə cavab verən nəşrlərlə təmin etməyə istiqamətlənmişdir.

Azərbaycan Respublikasının nəşriyyat sisteminin özünəməxsus spesifik xüsusiyyətləri vardır.

Nəşriyyatlar çapdan buraxdıqları müxtəlif növlü, tipli və nəşr tipli kitab və kitabçalarla cəmiyyətdə insanların tərbiyəsi və əxlaqının formalaşmasında, dünyagörüşünün zənginləşməsində və inkişafında böyük rol oynayır.

Nəşriyyatların fəaliyyətlərinin digər bir istiqaməti elmin və mədəniyyətin, habelə təhsilin təşkilinə və inkişafına istiqamətlənmişdir.

Nəşriyyatların müəyyən hissəsinin strukturu redaksiyalar əsasında fəaliyyət göstərir. Bu redaksiyalar çap məhsulunun nəşrə hazırlanmasını və buraxılmasını təşkil edir. Redaksiyaların mövcudluğu və fəaliyyəti kitab çeşidinin zənginləşməsinə güclü təsir göstərir.

Bu da öz növbəsində müəyyən qədər nəşriyyatların rentabelli işləməsinə kömək edir.

Əlbəttə, nəşriyyatlar uzun bir dövr ərzində inkişaf edərək sistemə çevrilib.

Azərbaycanda və dünya ölkələrində kitaba olan tələbat tədricən artmağa başlamışdır.

Bu proses XV-XVI əsrlərdə başlanmış, sonrakı dövrlərdə daha da genişlənmişdir.

Müxtəlif məktəblərin: ümumtəhsil, sənət, ali və s. artması və tədricən məktəblər şəbəkəsinin genişlənməsi kitaba tələbatın yaranmasını və tədricən artmasını şərtləndirmişdir. Bu vəziyyət dünya ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda kitab nəşrinin təşkilini və inkişaf etdirilməsini qarşıya qoymuşdur.

Bu vəziyyət mətbəələrin çoxalmasını, iri mətbəələrin nəşriyyatlara çevrilməsini zərurətə çevirmişdir.

İri mətbəələrin nəşriyyatlara çevrilməsi ilə bərabər, XVIII əsrdən dünya ölkələrində müstəqil nəşriyyatlar da meydana gəlmiş və tədricən sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır.

XIX əsrdən nəşriyyatlar universal və sahəvi olmaqla iki istiqamətdə yaranmış və inkişaf etmişdir.

XVIII və XIX əsrlərdə nəşriyyatlarla bərabər, mətbəələrdə kitab nəşrinin həyata keçirmişlər.

Azərbaycanda da mətbəələr və nəşriyyatlar kitab nəşrini həyata keçirmişlər. Azərbaycanda mətbəələr XIX əsrin II yarısından fəaliyyətə başlamışdır. 1900-cü ildə yalnız Bakı şəhərində 16 mətbəə fəaliyyət göstərmişdir.

Azərbaycanda XX əsrin əvvəllərindən iri mətbəələr və bir universal nəşriyyat (Orucov qardaşlarının nəşriyyatı) müxtəlif elm sahələrinə aid müxtəlif tiplərdə və janrlarda kitab nəşrini həyata keçirmişlər.

İri mətbəələr sırasında Cəlil Məmmədquluzadə və Ömər Faiq Nemanzadənin “Qeyrət” (1905-ci il aprelin 22-də işə başlamışdır), H.Z.Tağıyevin “Kaspi”, H.Vəzirovun “Səda”, İsabəy Aşurbəyovun “Kaspi” (H.Z.Tağıyevə məxsus olan bu “Kaspi” mətbəəsini İsabəy Aşurbəyov 6 il müddətinə icarəyə götürüb (1912-ci ildən) mətbəəsini və s. qeyd etmək olar.

Bu iri mətbəələrin hər biri müxtəlif elm sahələrinə və müxtəlif kitab tipləri üzrə 50-yə qədər adda kitab nəşr etmişlər.

Orucov qardaşlarının nəşriyyatı isə 1906-1919-cu illərdə fəaliyyət göstərmiş və müxtəlif elm sahələrinə dair 333 adda kitab və kitabça, 18 adda dövrü mətbuat (jurnal və qəzet) çap etmişdir (1336-89). Nəşriyyatın çap etdiyi kitablar müxtəlif dillərdə: Azərbaycan, ərəb, fars və rus - olmuşdur.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulana qədər dövrdə nəşriyyat sistemi çox bir neçə iri mətbəə (“Qeyrtə”, “Səda”, “Kaspi” və s.) və xeyli sayda kiçik (cəmi 20-yə qədər) mətbəə fəaliyyət göstərirdi. Həmin dövrdə yalnız bir universal nəşriyyat (Orucov qardaşlarının nəşriyyatı) var idi.

Nəşriyyat sistemi Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti illərində formalaşmış (1920-1940-cı illərdə) və inkişaf etmişdir (1940-1990-cı illər).

Azərbaycanda nəşriyyat sisteminin formalaşması və inkişafı kitab nəşrinə, onun inkişaf etməsinə güclü təsir göstərdi. Təkcə belə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, 1970-1980-ci illərdə Azərbaycanda hər il müxtəlif elm sahələri üzrə müxtəlif növlərində, tiplərində və nəşr tiplərində, müxtəlif seriyalarda 1200-1300-dən çox adda, 14-15 milyon nüsxə kitab və kitabça nəşr edilirdi.

Nəşriyyat sisteminə dövlət qayğısı onun inkişafına və möhkəmlənməsinə əsaslı təsir göstərir.

1998-ci ilin avqust ayında Prezident Heydər Əliyevin dövrü mətbuata senzura nəzarətinin ləğv edilməsi haqqında sərəncamın nəşriyyat sistemində daxil olan bütün nəşriyyatların fəaliyyətlərinin genişlənməsinə kömək etdi.

Nəşriyyatların sərbəst fəaliyyət göstərməsinə imkan verdi. Bu sərəncam kitabın məzmununa, onun rəngarəngliyinə müsbət təsir göstərdi.

Müasir dünyada kitab nəşri daha da genişlənilir. Cəmiyyətdə yeni problemlər artır. Belə vəziyyət öz növbəsində kitabın məzmununa və mövzusunə, onun genişlənməsinə əsas olur. Nəticədə yeni hadisələrə, yeni mövzulara aid yeni əsərlər meydana gəlir. Yeni mövzulara aid əsərləri nəşriyyatlar çapdan buraxır. Beləliklə də yeni nəşrlər, kitablar oxuculara yeni biliklər, məlumatlar çatdırır.

Dünya ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda redaksiya-nəşriyyat prosesinin genişlənməsi, nəşriyyat fəaliyyətinin güclənməsi, özəl nəşriyyatların yaranması və inkişaf etdirilməsi, dövrün qarşıya qoyduğu aktual tələblərdir. Bu prosesi nəzərə alan Heydər Əliyev nəşriyyatların inkişaf etdirilməsini vacib hesab edirdi.

Azərbaycanın Prezidenti Heydər Əliyevin aşağıdakı sərəncamı bu mənada xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasının Mətbuat və İnformasiya Nazirliyinin (indi fəaliyyət göstərmir) təbəçiliyində olan bir sıra müəssisələrin özəlləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının keçmiş Prezidentinin sərəncamında deyilir: “İqtisadiyyatın liberallaşdırılması, sahibkarlığın genişləndirilməsi və investisiyaların cəlb olunması yolu ilə iqtisadiyyatın daha sürətlə inkişafına

nail olmaq və onun səmərəsinin artırılmasını təmin etmək məqsədilə və “Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya nazirliyinin tabeliyində olan aşağıdakı müəssisələr özəlləşdirilməyə açıq elan edilsinlər:

- “İşıq” nəşriyyatı;
- “Şərq-Qərb nəşriyyatı;
- “Yazıçı” nəşriyyatı;
- İstehsalat, təchizat və satış idarəsi;
- Sumqayıt icra mətbəəsi;
- Lənkəran mətbəəsi;
- Bərdə rayon poliqrafiya mətbəəsi;
- Yevlax rayon icra mətbəəsi;
- Mingəçevir poliqrafiya mətbəəsi;
- Şəki icra mətbəəsi və s. (2, 6).

Heydər Əliyevin kitab və kitabçılıq işinin inkişafı ilə əlaqədar qəbul etdiyi bir sıra digər sərəncamlarda kitab nəşrinin genişlənməsinə, nəşriyyatların inkişaf etdirilməsinə təkan verdi.

Müstəqillik dövründə nəşriyyatların yenidən qurulması, nəşriyyat və poliqrafiya müəssisələrinin özəlləşdirilməsi kitab nəşrinin genişlənməsinə imkan verdi. “Kitabxana işi haqqında” (25 dekabr 1998-ci il); “Nəşriyyat işi haqqında” (30 may 2000-ci il) və s. qəbul edilmiş prezident sərəncamları kitab nəşrinin genişlənməsində, nəşriyyatların fəaliyyətlərinin təşkilində və inkişaf etdirilməsində böyük əhəmiyyət kəsb etdi.

“Nəşriyyat işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun (30 may 2000-ci il) nəşriyyat işi sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri: nəşriyyat işi sahəsində sərbəstliyin təmin edilməsi; nəşriyyat işinin maddi-texniki bazasının, təşkilati və hüquqi elmi əsaslara söykənməsi; milli kitab nəşrinin inkişafına yardım edilməsi; nəşriyyat işinin inkişafına dair dövlət proqramının hazırlanması və həyata keçirilməsi; Azərbaycan xalqının klassik irsi və milli-mənəvi sərvətləri sayılan əsərlərin dövlət sifarişi əsasında nəşrinin həyata keçirilməsi; nəşriyyatın maddi-texniki bazasının genişləndirilməsinin, poliqrafiya sənayesinin inkişafının, nəşriyyat məhsullarının satılmasının stimullaşdırılması və s. respublikamızda nəşriyyat fəaliyyətinin hərtərəfli inkişafına kömək etdi.

Nəşriyyatlara dövlət qayığısı özəl nəşriyyatların yaranmasına və inkişafına təsir göstərdi.

İndi respublikamızda 400-dən çox nəşriyyat qeydiyyatdan keçmişdir. Bu nəşriyyatlardan 200-ə qədəri geniş fəaliyyət göstərir (6,5).

İndi Azərbaycanda hər il təxminən müxtəlif elm sahələrinə dair 5000 addan çox kitab və kitabça nəşr olunur.

Son illərdə latın qrafikalı nəşrlər hesabına kitabxanaların fondlarının zənginləşdirilməsində xeyli əhəmiyyətli iş görülmüşdür. Bu işlər Prezident

İlham Əliyevin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 2004-cü il 12 yanvar tarixli sərəncamından sonra həyata keçirilmişdir. Sərəncama əsasən son illərdə 400 adda 10 milyondan çox ədəbiyyat nəşr edilərək ölkə kitabxanalarına hədiyyə olunmuşdur.

Prezident İlham Əliyevin 150 cildlik “Dünya ədəbiyyatı kitabxanası” seriyasının buraxılmasına dair sərəncamı kitab və kitabçılıq işinə dövlət qayğısının təzahürüdür.

Azərbaycan Respublikasının nəşriyyat sisteminin inkişafı və genişləndirilməsi sahəsində əldə edilən bu nailiyyətlərlə yanaşı, bəzi problemlər və çatışmazlıqlar da vardır. Onlar aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasının nəşriyyat sistemində nəşriyyatların əsaslı şəkildə ixtisaslaşdırmasının zəruriliyi.
- Müxtəlif elm sahələrinin, aktual problemləri, mövzuları üzrə kitabların tirajının artırılmasının həyata keçirilməsi;
- Nəşriyyatların fəaliyyətlərinin yaxşılaşdırılması, onların arasında əlaqənin (koordinasiyanın) yaradılması;
- Kitab nəşrində disproporsiyanın aradan qaldırılması;
- Azərbaycan kitabının dünya standartlarına uyğun şəkildə buraxılması təşkilinin zəruriliyi;
- Kitablarnın buraxılmasında nəşriyyat standartlarının həyata keçirilməsinin vacibliyi;
- Mətbuat və kitab statistikasının təşkilinin həyata keçirilməsi;
- Nəşriyyatların, (əsasən) özəl nəşriyyatların bir neçəsinin birləşərək kitab mağazası açmaqla kitab yayımının təşkilinin həyata keçirilməsi;
- Nəşriyyatlar öz kitab məhsulunu təbliğ və yaymaq üçün nəşriyyat və kitab ticarəti kataloqlarının buraxılmasına səy göstərmək;
- Kitabın təbliği və redaktəsi üçün kütləvi informasiya vasitələrində radio və televiziya, hətta internetdən, sosial şəbəkələrdən istifadə edilməsinin təşkili və s.
- Zaman tələb edir ki, hər bir oxucunun zövqünə, bilik səviyyəsinə, tələbatına uyğun kitab nəşr edilsin.

Bu qeyd edilən problemlər aradan qaldırılsa, nəşriyyatların işində, ümumiyyətlə Azərbaycan Respublikasının nəşriyyat sistemində daha böyük nailiyyətlər əldə etmək olar.

Belə olan tərzdə Azərbaycan kitabı öz funksiyalarını lazımi səviyyədə yerinə yetirə bilər.

Ədəbiyyat

1. Allahverdiyev B.V. Azərbaycan kitab nəşri mədəniyyəti 1920-1940-cı illərdə (elmi-texniki ədəbiyyatın nəşri üzrə)// “Dil və ədəbiyyat” beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, 2006, №6 (54), s.162-167.
2. Allahverdiyev B.V. Heydər Əliyev və Azərbaycan kitab nəşri mədəniyyəti// Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi: elmi-nəzəri və təcrübə jurnal, 2008, № 2, s.3-15.

3. Allahverdiyev B.V. Azərbaycan kitab nəşri problemləri (1920-1940-cı illər)// Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi: elmi-nəzəri və təcrübi jurnal, 2010, № 1, s.18-38
4. Allahverdiyev B.V. Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatçılıq fəaliyyəti. – Bakı: UniPrint, 2010. -144s.
5. Allahverdiyev B.V. “Azərbaycan” nəşriyyatının kitab və dövrü mətbuat nəşrində yeri// Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi: elmi-nəzəri və təcrübi jurnal, 2009, №1, s.26-33.
6. Allahverdiyev B.V. Müstəqillik şəraitində kitabçılıq işinin müasir problemləri// Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi: elmi-nəzəri və təcrübi jurnal, 2011, №2, s.3-10.
7. Allahverdiyev B.V. Nəşriyyat sistemi Azərbaycan kitabının seriyalı nəşrləri// Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi: elmi-nəzəri və təcrübi jurnal, 2010, №2, s.28-40.
8. Allahverdiyev B.V. Azərbaycan kitab nəşri mədəniyyəti (1941-1960-cı illərdə) (elmi-texniki ədəbiyyatın nəşri üzrə)// Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi: elmi-nəzəri və təcrübi jurnal, 2012, №1, s.10-31
9. Azərbaycan kitabı: (bibliografiya): 3 cildə. I c. 1780-1920. Bakı: Azərbaycan SSR kitab palatası, 1963, 219 s.
10. Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı (12 yanvar 2004-cü il)// “Respublika” qəz., 2004, 13 yanvar.
11. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə 2004-cü ildə Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə çapı nəzərdə tutulan əsərlərin siyahısı// çapı nəzərdə tutulan əsərlərin Siyahısı// “Respublika” qəz., 2004, 13 yanvar.
12. Birinci Bakı kitab sərgi-yarmarkasında 20 ölkənin çap məhsulları nümayiş etdirilir// “Xalq qəzeti” qəz., 2009, 11 sentyabr.
13. Əfəndiyev Ə. Əliyeva Z. Orucov qardaşlarının mətbəəsi. Bakı: Qartal, 1999, 98 s.
14. Nəşriyyat işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (30 may 2000-ci il)// Azərbaycan Respublikasının Qanunlar külliyyatı. III Kitab. – Bakı: Qanun, 2001, 501-559 s.
15. Zeynalov Ə. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitab nəşri (Orucov qardaşları nəşriyyatının fəaliyyəti. Bakı: Azərbaycan, 1997, 90 s.